

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну працю

Федора Васильовича Стрижачука за темою «Чистий та поглиблений теїзм в богослов'ї Річарда Свінберна», подану у вигляді рукопису на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю – 09.00.14 – богослов'я

Актуальність дослідження. У другій половині минулого століття в аналітичній філософії відбулося кілька важливих і для зовнішнього спостерігача досить неочікуваних поворотів. Аналітична філософія починалася як антиметафізичний і анти-теологічний проект. Аналітики першої хвилі були орієнтовані на аналіз мови науки, а їхнім базовим методом був метод верифікації (метод емпіричної перевірки всіх наших висловлювань про світ). Оскільки як метафізика, так і теологія досліджували переважно не-емпіричні об'єкти, висловлювання цих дисциплін потрапляли до класу таких висловлювань, що не мають сенсу (або «ненаукових»). Такий підхід позбавляв метафізику і теологію наукового статусу, залишаючи теологічним і метафізичним ідеям лише статус суб'єктивних переконань (на рівні з міфологією і літературою). Аналітики другої хвилі, від впливом ідей пізнього Вітгенштайна, сконцентрували свою увагу на дослідженні висловлювань буденної мови. В рамках такого підходу для теоретичних побудов метафізики і теології також не залишалось місця. Хіба що теологічні висловлювання можна було трактувати як приклад однієї з численних «мовних ігор». Питання про універсальний статус таких висловлювань або питання про їхнє обґрунтування розглядалися як позбавлені сенсу.

Однак вже наприкінці 50-х і на початку 60-х років ХХ століття серед філософів-аналітиків спостерігається поновлення інтересу до метафізичної проблематики (спочатку як пошук у буденній мові базових метафізичних структур, а потім – як повернення до досліджень базових структур самої реальності). Відбувається те, що сьогодні часто називають «метафізичним

поворотом» в аналітичній філософії. Відновлення інтересу до метафізики стало потужним інтелектуальним імпульсом і до відродження філософських досліджень у сфері теології. Цей інтерес до теології виник в межах аналітичної філософії не через якісь зовнішні поза-філософські впливи, а є результатом її внутрішнього розвитку. Філософською теологією займаються передусім професійні філософи дуже високої кваліфікації, що є авторами досліджень також з онтології, епістемології та моральної філософії (хоча цей факт не означає, що філософською теологією не можуть займатися професійні теологи). Те, що сьогодні називається філософською теологією (або аналітичною теологією) частково перетинається з традиційною природною теологією (не варто забувати, що першим, хто вжив термін «філософська теологія», був Тома Аквінський). Втім, можна відзначити й певні відмінності. Сучасна філософська теологія окрім традиційних для себе проблем (існування Бога та Його атрибуту, стосунок Бога до світу, проблеми зла та теодицеї) проявляє інтерес до *змістової тематики християнської доктрини* (вчення про Святу Трійцю, перворідний гріх та відкуплення, божественна інкарнація, тілесне воскресіння, рай та пекло, Євхаристія тощо). Безумовно, аналітично-філософські дослідження змісту християнського вчення по-новому ставлять питання про стосунок природної теології й теології одкровення, про стосунок філософської й систематичної (догматичної) теології. Очевидно, що традиційні «лінії демаркації» можуть змінити свою звичну локалізацію. Це відкрите питання, яке потребує детальних обговорень. Алі ці питання надають теологічній науці важливої внутрішньої динаміки й креативної потуги. З повним правом можна казати і про «*теологічний поворот*» в аналітичній філософії. Цей поворот був відзначений навіть у масовій культурі. У 1980 році у програмній статті журналу *Time* зі здивуванням повідомлялося про «тиху революцію в мисленні та аргументації» і про те, що «Бог повертається». Зрозуміло, що сьогодні не всі філософи-аналітики є теїстами. Втім теїстами є найбільш обдаровані з них.

На жаль, у вітчизняній філософії (якщо не брати до уваги окремі нечисленні винятки) досі не помітили ані метафізичного, ані теологічного поворотів. Іронія з приводу метафізики або наукового статусу теології – поширена реакція в академічних філософських колах (про представників природничих наук годі й казати). У цьому контексті дисертаційна праця Ф.В.Стрижачука видається вельми актуальною.

У **першому розділі** дослідження (с.24-78) здійснюється історико-філософський аналіз «основних тем філософії релігії». Автор розподіляє історію філософії релігії на чотири етапи: (1) античність та патристика (підрозділ 1.1. – с.24-31), (2) середні віки та Новий час (1.2. – с.31-44), (3) ХХ століття (1.3. – с.44-67) і (4) сучасний стан досліджень (1.4. – с.76). Головне завдання дослідника полягає в тому, аби відтворити «концептуальний контекст аналітичної філософії релігії», а також її відмінність від релігійної філософії (с.76). Якщо релігійна філософія, за твердженням автора, формується ще в період античності, то філософія релігії («філософська наука про релігію») виникає лише за доби Модерну (починаючи з Канта й досягаючи своєї зрілої форми у першій третині ХІХ століття). Слідуючи Кімелеву, автор розрізняє дві форми філософії релігії – філософське релігієзнавство і філософську теологію (с.25). Остання, в свою чергу, може розумітися у широкому і більш вузькому розумінні (відповідно, - як будь-яка філософська рефлексія про релігію і як цілеспрямоване зусилля створити вчення про Бога суто філософськими засобами). Хоча філософська теологія в західній традиції виступала під різними титулами, найбільш оптимальним слід уважати саме цей термін («філософська теологія»). На мою думку було б бажано, аби автор виразніше підкреслював власну позицію (попри посилання на Кімелева та інших російських дослідників). Окрім того, теза Кімелева про «більшу оптимальність» терміна «філософська теологія» (яку некритично сприймає автор) сама по собі потребує обґрунтування чи принаймні прояснення.

Огляд чотирьох епох історії філософії релігії спирається на багатий матеріал. Однак до певних недоліків слід віднести якраз відсутність термінологічного аналізу. Так, у двох абзацах присвячених Платону (с.27) не відзначено головне – контекст і підстави виникнення терміна «теологія» саме у Платона (в діалозі «Держава»). Розгляд позиції Аристотеля не містить аналізу місця «теології» у першій філософії Стагірита (а це одне з головних питань у дослідженні Аристотелевої метафізики сьогодні). Чи відрізняється теологія в Аристотеля від першої філософії? Чи теологія радше постає як вищий рівень першої філософії? Ось що важливо дослідити. І тут просто опис Аристотелевого вчення про Першодвигун мало чим може допомогти у розв'язанні поставленого автором завдання. Взагалі аналіз історичних періодів філософії релігії відзначається, на мою думку, певною фрагментарністю й надмірною описовістю. Було б доцільніше сконцентруватися на термінологічному й концептуальному аналізі, не занурюючись у таку кількість імен. Найбільш вдалим у першому розділі видається підрозділ 1.3., в якому здійснюється аналіз континентальної й аналітичної філософії релігії ХХ століття (с.45-48), а також виокремлюються характерні риси аналітичної філософії як такої (с.48-49). Особливу наукову цінність має запропонований автором аналіз розвитку аналітичної філософії релігії у другій половині ХХ століття і розгляд трьох етапів її еволюції: дедуктивізму, індуктивізму і пост-дедуктивізму (с.54-67). Тут варто відзначити високу інтелектуальну культуру автора і його неабияку наукову сумлінність. У підрозділі 1.4 автор демонструє добру поінформованість у тому, що сьогодні відбувається в аналітичній філософії релігії. Дослідник чудово орієнтується не тільки в сучасній літературі, але також (що є не менш важливим) в тематиці міжнародних конференцій останніх двох десятиліть у досліджуваній сфері (с.68-69), в головних перекладацьких проектах, що були здійснені на пострадянському просторі (с.69-71; с.72-74) і в знакових дискусіях в українському академічному середовищі щодо статусу філософії

релігії (с.71-72). Наприкінці розділу автор намагається визначити місце Річарда Свінберна в англomовному академічному середовищі (с.74-76).

Другий розділ дослідження присвячений аналізу чистого теїзму Річарда Свінберна. Спочатку подається змістовна й інформативна інтелектуальна біографія британського філософа (2.1. - с.79-86), а потім досліджується Свінбернова епістемологія (2.2. – с.86-100) і концепція Бога (2.3. – с.101-125). Автор позначає епістемологію Свінберна як версію інтерналізму (с.89) й епістемологічного фундаменталізму (знання ґрунтується на так званих базових переконаннях, що мають бути узгоджені між собою) (с.89-90). Свінбернова стратегія обґрунтування знання здійснюється в термінах індуктивної ймовірності. Йдеться про стратегію виявлення таких підстав і гіпотез, за якими гіпотези можна вважати ймовірними. Задля визначення рівня ймовірності переконання, Свінберн застосовує теорему Баєса (с.91). Попереднім критерієм імовірності гіпотези є (1) її простота (с.91-92), а також (2) прогнозувальна функція гіпотези або теорії, її (3) узгодженість із фоновим знанням та (4) її евристична функція (с.93). Утім критерій (1) за Свінберном має переваги над критеріями (2-4). Автор слушно відзначає, що хоча когерентність теорії має для Свінберна визначальне значення, британський філософ не є представником когерентизму (когерентної теорії істини) (с.93-94). Причому авторові вдається розібратися у досить непростому розумінні когерентності у Свінберна (особливо в його праці «Когерентність теїзму»). Нарешті, Свінберн розрізняє наукове й особистісне пояснення (с.96-97) і вводить додаткові епістемічні принципи – принцип «довір'я» і принцип «свідocтва» (с.98).

У розділ 2.3. пропонується аналіз основних понять, за допомогою яких Свінберн розробляє власну концепцію Бога (с.101). Ця концепція обґрунтовується в два етапи: (1) демонстрація її внутрішньої послідовності та несуперечливості та (2) доведення ймовірності існування такої сутності, як Бог (с.101-102). Особлива увага у підрозділі приділяється аналізу мови

теології. При уважному читанні підрозділу 2.3. помітно, що його значна частина все ще стосується епістемології Свінберна, а не власне його теологічній доктрині (розрізнення аналітичних і синтетичних суджень, апіорних та апостеріорних тверджень, аналіз принципу верифікації тощо). Аналіз теологічної мови (розрізнення звичайної і аналогічної мови) дозволяє Свінберну розрізняти концепції контингентного і необхідного Бога (с.108-125).

У **третьому розділі** здійснюється аналіз теїстичної аргументації Свінберна на користь існування Бога. Спочатку досліджуються види теїстичних аргументів (3.1. - с.129-133). Стратегію Свінберна можна позначити терміном «кумулятивна аргументація»: спроба розглядати низку індуктивних аргументів (а саме одинадцять) таким чином, щоб вони утворювали «кумулятивний ефект» (с.132). Теїстичну ж позицію Свінберн намагається обґрунтувати як найкраще адекватне пояснення реальності. Причому тут ми маємо справу з особистісним поясненням (з його різноманітними формами) (с.133). Автор далі звертається до аналізу теїстичних аргументів Свінберна на користь існування Бога (3.2. – с.134-145) і аргументів проти існування Бога (аргумент від існування зла і аргумент від прихованості Бога) (3.3. – с.145-151). Розділ завершується аналізом уже згаданого «кумулятивного аргументу» (3.4. – с.151-153). Попри те, що підрозділ 3.4. є найскладнішим у технічному плані, автор блискуче впорався із завданням і йому вдалося стисло, прозоро і, головне, професійно, викласти суть Свінбернової аргументації.

Четвертий розділ присвячений дослідженню концепції «поглибленого теїзму» Річарда Свінберна. Спочатку визначається зміст Свінбернової концепції «поглибленого теїзму» (4.1. – с.155-156). Якщо чистий теїзм можна визначити як суто філософську концепцію (на кшталт природної або раціональної теології), то поглиблений теїзм є сучасною версією філософської теології, в рамках якої «здійснюється дослідження вчення окремо взятої релігії з застосуванням філософського інструментарію» (с.156).

Далі досліджується Свінбернове вчення про Святу Трійцю (4.2. - с.156-163) і боговтілення (4.3. – с.163-174).

В останньому **п'ятому розділі** здійснюється спроба розкрити апологетичний потенціал філософського теїзму Річарда Свінберна. Підкреслюється перспективність його теїстичної аргументації, що побудована на науковій методології, для українських християнських апологетів (с.179). Відзначається ефективність індуктивної аргументації у справі раціонального переконання людей (с.181) та інтелектуальний потенціал природної теології (с.182).

На основі аналізу дисертаційного дослідження Стрижачука Федора Васильовича варто зробити **кілька принципівих зауважень**:

1. Річард Свінберн вважає філософську аргументацію Отців Церкви поверхневою. Натомість автор дослідження стверджує, що така оцінка є несправедливою (с.29). Однак переконливих аргументів на захист власної позиції автор, на мою думку, не наводить, обмежуючись лише стислим описом поглядів християнських апологетів, Отців II-III століть і поглядів Августина. Причому аргументація цих авторів навіть не стає предметом дослідження. Дивним чином, для східних Отців Церкви (кападокійців, Максима Сповідника, Йоана Дамаскіна) у дослідженні місця взагалі не знайшлося.

2. Другий недолік дослідження можна назвати мовно-термінологічним. В мовному аспекті автор не дотримується традиції написання імен, що утвердилася у вітчизняній філософії та теології. У дисертації чомусь постійно трапляються такі імена як Фома Аквінський (а не Тома Аквінський), Юм (а не Г'юм), Лейбніц (а не Ляйбніц) тощо. Але більшим недоліком є відсутність термінологічного аналізу. Автор вводить у науковий обіг нову для україномовної філософської традиції тематику, нові концепції та поняття аналітичної філософії релігії. Однак ніде у дослідженні він не пояснює логіку власного перекладу англійської термінології. Це створює небажане враження випадковості термінологічного вжитку (навіть візуально в тексті

майже повністю відсутні посилання на терміни англійського оригіналу). Згадана обставина видається дещо дивною, враховуючи той факт, що значну частину текстів Свінберна автор читав мовою оригіналу. Через це новаторський потенціал дослідження Ф.В.Стрижачука дещо послаблюється.

3. Залишається непряоясненим відношення між такими термінами як «філософія релігії», «філософська теологія» («природна теологія»), «теологія одкровення», «чистий теїзм» і «поглиблений теїзм». Автор досить чітко розрізняє терміни «філософія релігії» і «релігійна філософія». Але якщо автор дійсно поділяє тезу Кімелева, що філософська теологія є частиною філософії релігії (с.25), а сама філософія релігії з'являється (як стверджує автор) тільки наприкінці XVIII століття (с.26), то виникає питання, чи коректно казати про філософію релігії в Античності, у середньовіччі і в ранньому Модерні? Можливо, доречніше у цих випадках казати про «філософську теологію» (сам термін у XIII столітті вводить Тома Аквінський) як синонім «природної» чи «раціональної» теології (термін «раціональна теологія» був поширений якраз у XVIII столітті)? Саме таку теологію Тома Аквінський протиставляє теології одкровення (*sacra doctrina, sacra scriptura*). Якщо припустити, що «філософська теологія», «природна теологія» і «раціональна теологія» є синонімами, то в такому випадку не зовсім зрозуміле протиставлення Свінбернового «чистого» і «поглибленого» теїзму у даному дослідженні. Далі, якщо вважати чистий теїзм синонімом природної чи раціональної теології, то у такому разі досить небезпечно визначати поглиблений теїзм як сучасну версію філософської теології, в рамках якої «здійснюється дослідження вчення окремо взятої релігії з застосуванням філософського інструментарію» (с.156). Адже тоді нам або доведеться розрізняти якусь «загальну» філософську теологію і «конкретну» філософську теологію (орієнтовану на конкретну релігію, наприклад, християнство), або не вважати «природну теологію» і «філософську теологію» синонімами. До того ж, «поглиблена теологія» дуже близько підходить до надприродної теології (теології одкровення), про що свідчать і

міркування самого автора (с.178). Зрозуміло, що існують різні традиції вживання цієї термінології. Однак автор мав би чіткіше визначити значення кожного з термінів, щоб вони без зайвого напруження співіснували у когерентній системі. Судячи ж з самого тексту дослідження, у автора немає продуманого й чіткого розв'язання цієї термінологічної головоломки.

Висловлені зауваження жодною мірою не ставлять під знак питання як солідний академічний рівень дослідження, так і отримані наукові результати. Дисертація є самостійним, творчим, оригінальним та завершеним дослідженням актуальної філософсько-теологічної проблематики, виконаним на високому професійному рівні, що відкриває нові перспективи для вітчизняної богословсько-філософської думки.

Дисертаційна робота **Федора Васильовича Стрижачука «Чистий та поглиблений теїзм в богослов'ї Річарда Свінберна»** відповідає всім вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами), які висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук,

доцент кафедри теоретичної і практичної філософії

філософського факультету

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

А.О.Баумейстер

ПІДПИС ЗА
ВЧЕНИЙ СЕК
КАРАУЛЬНА
18.06.

(Handwritten signature)